

Győr megye történeti földrajza a középkorban.

I. RÉSZ.

1. Győr megye mai és régi határai.

A megyék határai történeti fejlődés eredményei. Kialakulásuk évszázadokat vett igénybe még a legkorábban benépesült vidékeken is, mint például a Dunántúlon vagy a Kisalföldön. Tagányi „Megyei önkormányzatunk keletkezése“ című akadémiai értekezésében a megyék határainak kialakulását a népesség s vele együtt a telepek gyarapodásával hozza kapcsolatba. A lakatlan vagy ritka lakosságú területekre ez áll. De sok más megyére s köztük Győrre már nem lehet kielégítően alkalmazni. A megyei határok kialakulása a várispánságok bomlásával kezdődik meg. Azelőtt csak várispánsági birtokokról lehet beszélni, de nem valamely várispánság összefüggő területéről. Hiszen a várföldek szétszórt területeken voltak s nem ritkán jó messze. A mai Győr megye területén például a pozsonyi, szolgagyőri és mosoni várispánságoknak is voltak birtokai. Ezek a birtokok azonban lassankint magántulajdonosok kezébe kerültek. A XIII. század második felében a királyi vármegye önkormányzattal rendelkező nemesi megyévé alakul. Ettől kezdve lehet a megyei határokat biztosan nyomozni, mert ezentúl minden település valamely megye hatósága alá tartozott. Az 1250 előtti oklevelek topográfiai adatai néha meglehetősen általánosak (például 1156-ban *Selepchen supra aquam Sitna*; 1230-ban *villa Thata iuxta Gron*; 1236-ban *terra Ság ad castium Hunthiense pertinens stb.*, Magyar Sion 1864. Knauz: Az esztergomi káptalan Árpád-kori oklevelei 36., 288., 438. ll.) A XIII. század második felében kezdik az oklevelek megyék szerint adni a topográfiát s mellette gyakran a közelebbi meghatározást is. S ez a szokás az Anjou-korban általános lesz.¹ Ezzel azonban nem állítjuk azt, hogy a XIV. század elején már kialakultak a megyék mai határai. Főbb vonásokban ugyanazok tűnnek fel, de egyes részletekben azután is sok változás történt. A határpörök és -villongások csak ezután kezdődtek a megyék között s ezek sokszor századokon át tartottak (például Komárom és Győr megye között).

Az egykori győri várispánság birtokait és a mai Győr megye területét összehasonlítva, azt tapasztaljuk, hogy Győr megye területe nagyobb, mint a győri várispánság volt. A győri várföldek birtokállománya a XIII. század elején már mindössze tizenkét falura szaporodott: Győr város egy része és Malomsok, továbbá Pannonthalma táján Nyul, Ság, Écs, Tarján; délen Szerecsen, nyugaton Dór,

¹ Előfordul ugyan már 1250 előtt is ilyen meghatározás: *in terra Symighiensi* vagy *in terra Barana in sylvis Bozon stb.*, de ezek még csak a várispánsági birtokok általános meghatározásai.

Kapi, Réti, Novák s az Öreg-Dunától északra a Csilizközben Ballony.² Szent István idejében természetesen jóval nagyobb volt a várbirokt. Sőt azt mondhatjuk, hogy a megye nagyobb része az volt. Hiszen az egyháziak és a világiak (különösen az 1146 után beköltözött Héder-váryak) nagyterjedelmű birtokai nagyobbbrészt az egykori királyi birtokokból kerültek ki. Első megszállás-jogán azonban talán csak négy nemzetségnek voltak itt törzsbirtokai. Ezek: az Alap-, Gug-, Poki- és Pécz-nemzetség. Az Alap-nemzetség birtokai Mezőörs és Böny között a komáromi határ mellett voltak, hol Rétalap, Középalap és Püspökálap helységek maig fenntartották a nemzetség nevét. A Gug-családnak csak egy birtoka ismeretes, a mai Gug-puszta. A Pécz-nemzetség birtoka a mai Kispéc, Felpéc és Szemere táján feküdt. Ezeknél jelentősebb volt a Pok-nemzetség, mely főként a Rába mentén terjeszkedett. Birtokai: Pok, Tét, Sobor (ma Sopron megyében), Mérges, Kos (elpusztult helység Bezi mellett), Rábaszentmihály, Gyarmat, Móríchida, Árpás.³ Győr megyében több törzsökös nemzetségről az *Árpád-korban* nem tudunk. Kisebb birtokosok még voltak ugyan, de birtokállományuk a nagybirtokokhoz képest kicsi volt. De meg kell emlékezni még egyéb várispánságoknak a mai Győr megye területén levő birtokairól. Pozsonyi várföld volt: Radvány, Medve, Szap; szolgagyőri: Gönyü, Bős (ma Pozsony megyében), Hecse és Tarján egy része; mosonyi várföld: Örsmoson (elpusztult), Nagypervát (ma Veszprém megyében), Dörög, Nyulas és Kos egy része.⁴ Ezen utóbbi felsorolásból is látni lehet, hogy a nemesi vármegye megalakulása előtt megyei határokról beszélni nem lehet, mert a várispánságoknak összefüggő területük nem volt. A győri nemesi megye határainak kialakulását tehát nem lehet a népesedés fokozatos fejlődésével magyarázni. A határkialakulás módja Győr és bizonyára sok más megye esetében is, szerintem a következő. A várispánsági birtokok széthullása és a nagybirtokú nemesség oligarchikus hajlamainak következtében kialakult a nemesi megye önkormányzata. A megye középpontja legtöbbször a régi várispánsági székhely lett. Joghatósága pedig kiterjedt elsősorban mindazon telepekre, melynek lakosai eredetileg az illető várispánság alá tartoztak: így az egykori várföldek és királyi javak lakosaira és természetesen a régi kishirtokú nemességre és szolgáira. Sőt lassankint a nagybirtokos osztályt is joghatósága alá szorította. Amely földre s amely telepekre a kialakult nemesi megye joghatóságát kiterjesztette, azok alkották együtt a megye területét. Ez már nem szét-darabolt részekből állt, hanem összefüggő terület volt.⁵ A nagybirtokosok, hogy hatalmuknak mentől nagyobb súlyt adhassanak, igyekeztek a határszéleken fekvő birtokaikat ahhoz a megyéhez csatolni, hol birtokaik többsége volt. (Erre majd alább látunk elég

² Villányi: Győr város és megye anyagi művelődés története 1000—1301. között Győri Főgimn. Ért. 1880/81. 54—56. ll.

³ Dr. Karásonyi J.: Magyar nemzetségek a XIV. sz. középig.

⁴ Villányi i. m. 56—58. ll.

⁵ Pozsony és Moson megye tehát ennek következtében elvesztette joghatóságát a tőlük messzefekvő Radvány, Medve, Szap, Örsmoson, Pervát, Kos várföldekre.

példát.) Ez azután sok határpörnek lett oka. Ebből magyarázható egyszersmind az a jelenség is, hogy a megyéknek sokszor még ott sincs természetes határuk, hol egyébként az önkéntelenül kínálkozott. Ezek után rátérhetünk Győr mai és régi határainak részletes vizsgálatára.

A) *Az északi határ.* Győr megye északi határa Hédervártól délre kezdődik a Mosoni-Dunánál s Hédervárt Győr megyéhez csatolva, Ásványnál átlépi az Öreg-Dunát s Patas felé tart, hol a Csiliz veszi át a határ szerepét egészen torkolatáig. Ezentúl pedig keleti irányban nagyobbrészt az Öreg-Duna szolgál határuul. Ez a határolás tehát a Sziget-köz és a Csiliz-köz keleti részét Győr megyéhez csatolja. Természetesnek ez az elhatárolás egyáltalán nem mondható. A Sziget-köz esetében még érthető, hiszen a megyei középpont tözsomzedságában van s ahova ösidóktól fogva jó átjáró vezetett a Mosoni-Dunán. A Csiliz-köz azonban a Sziget-köztől az Öreg-Duna vad és zátonyos medre választja el, amelyen még ma sincs híd. S még feltűnőbbé teszi az a körülmény, hogy Radvány, Szap és Medve a pozsonyi várhoz tartoztak s csak Ballony egy része volt győri várföld. A Csiliz-köz kétségkívül a Héderváryak útján került Győr megyéhez, akiknek birtokában volt akkor szinte az egész győrmegyei Sziget-köz.

Korábban Győr megye határai még a mainál is jobban kiterjeszkedtek nyugatra. Novák Hédervártól délnyugatra eredetileg győri várföld volt, de II. Endre 1210-ben Poth mosoni várispánnak adományozta s így került Moson megyéhez.⁶ A Csiliz-közben fekvő Bős a szolgagyőri (= galgóci), s mellette Árpádsoka a pozsonyi várhoz tartozott,⁷ de 1368-ban mind a kettőt in comitatu Jauriensi (= Győr megyében) említik.⁸ Itt szintén a Héderváryak kezét látjuk a dologban. Pozsony megye azonban nem engedett s már 1402-ben ennek hatósága vezeti itt a tárgyalást egy határpörben. Komárom megye felől ugyan a Csiliz természetes határuul szolgál, mégis voltak itt is határváltozások. A török uralom idején Komárom megye kihasználva Győr megye sok baját, az egész Csiliz-közt joghatósága alá vonta. Ebből is kitűnik, hogy különösen a XV. századtól kezdve a megyék nem a természetes határok megszerzésére, hanem egyszerűen területük nagyobbítására törekedtek. S alig tévedünk, ha ennek okát az adózók számának növelésében s vele a közterhek könnyebbítésében látjuk. De ezenkívül más okok is szerepeltek ugyanezen vidéken a természetes határ átlépésében. Szógye, Vének és Gönyü győrmegyei helységek már a középkorban az Öreg-Duna balpartjára is áttolták határaikat s ez hosszú határpörökbe kergette őket Csicsó és Néma komárommegyei helységekkel. Ezen igyekezetüknek oka a könnyebb megélhetés volt. Mind a három említett győrmegyei község nagyobb-részt halászatból élt. S ezért igyekeztek az Öreg-Duna mindkét partját megszerezni, hogy foglalkozásukban senki ne zavarja és károsítsa őket.

⁶ Villányi i. m. 55. 1.

⁷ Héderváry Oklevéltár I. 6. 1.

⁸ Héderváry Oklt. I. 67–68. II.

B) *A keleti határ.* A keleti oldalon a Bakony-ér kínálkozott jó természetes határuul Komárom megye felé. Azonban régebben is éppúgy, mint ma, csak egy része szolgál határuul. Itt szintén Győr megye lépi át a természetes határt. „Egy időben *Acs, Lovad* és *Vass* komárommegyei helységek is Győr megyéhez tartoztak, máskor pedig *Nagy- és Kísszentjános, Gönyü*, sőt *Böny* határának egy része is Komáromhoz tartozott.”⁹ Csak a XVIII. század közepén történt itt meg a végleges határmegállapítás. Valószínűen ezen komárommegyei terjeszkedésnek a nyoma az az egyházi beosztás is, hogy *Böny* a XIX. század elején nem a sokkal közelebb fekvő és győrmegyei *péri*, hanem a komárommegyei *kisbéri* esperesi kerülethez tartozott.¹⁰

C) *A déli határ.* Győr megye délen Veszprém megyével határos. Itt a határ teljesen politikai. A határvonalra harántosan álló pannonhalmi, ravazd-csanaki és sokorói hármas dombsorozat és az ezekkel párhuzamosan haladó patakok ugyanis nem alkalmasak az elhatárolásra. Itt a határ sokat ingadozott. Ennek okát abban látjuk, hogy a szomszédos veszprém megyei terület egy része valamikor a felosztott Bakonyi erdőispánsághoz tartozott s hol az egyik, hol a másik megye iparkodott joghatóságukat fölējük terjeszteni. Így például Pervát helységet (s vele valószínűen Böresházát is) az oklevelek 1386-ban in comitatu Komaromiensi, 1412-ben in com. Jauriensi, 1415-ben in com. Wesprimiensi említik.¹¹ Ugyanilyen változásokat tapasztalunk Szolnaggyőr, Teleki, Péterd, Románd, Gicz, Vanyola ma Veszprém megyében fekvő falvak esetében is. Megállapítható azonban, hogy inkább Győr megye akart erre terjeszkedni, de sikertelenül. Veszprém megye is megkísérelte ezt, de hasonló eredménnyel. Szerecsent 1451-ben és 1493-ban, Ponyvát pedig 1480-ban Veszprém megyéhez számították, de csak átmenetileg.¹² A XVI. század első felében egyidőre Táplánszentmiklós kerül Veszprém megyéhez. Ekkor ugyanis a Héderváryaktól elvéve Török Bálint kezére jutott, kinek törzsbirtoka Veszprém megyében volt s azért iparkodott ezt is odavonni. Egy királyi adománylevél 1537-ben már ott említi¹³ s csak jóval később került vissza Győr megyéhez.¹⁴ A déli határ legnyugatibb pontján a Rába mellett van Marcaltő falu, melynek hovatartozása sokáig kétséges volt. 1402 előtt majd Győr-, vagy Veszprém- majd Sopron- vagy Vas megyében fekvőnek mondják. Az említett évben pedig kifejezetten mint négy megyében levő helység kap vásárjogot. (Csánki: i. m. III. 241. l.)

D) *A nyugati határ.* Sopron megye felé Marcaltőtől északra egészen Csécsényig a Rába alkotja a határt. (Természetesen a szabályozás előtti Rábát kell érteni.) Változás itt aránylag kevés volt. Csak a sopron megyei Árpást említi egy oklevél 1428-ban in com. Jauriensi

⁹ Fehér Ipoly: Győr megye és város egyetemes leírása. 440. §.

¹⁰ Tabula II. Episcopalis Diocesis Jauriensis. 1821.

¹¹ Csánki: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. III. 248. l.

¹² Csánki: i. m. 560. és 556. ll.

¹³ Pannonhalmi Szt. B. R. Tört. IV. 689–90. ll.

¹⁴ Csánki ugyan már a XV. sz. második felében Veszprém megyében említi (i. m. III. 253. l.). Ez azonban tévedés. Az oklevelek említenek ugyan ott a Héderváryak birtokai között egy Szentmiklóst, de ezt mindig határozottan megkülönböztetik a győrmegyei Táplánszentmiklóstól. V. Ö. Héderváry Okl. I. 468–70. ll.

(Csánki: i. m. III. 544. l.). Ennek oka ismét a birtoklási viszonyban van. Árpással szemközt feküdt Móriczhida a hatalmas Pok-nemzetség ősi birtoka. Ez a család hamarosan rátette kezét Árpásra is, mely abban az időben fontos átkelő hely volt a Rábán. Így került egy időre Győr megyéhez. Egyházi tekintetben is nem a rábaközi, hanem a győri főesperességhez tartozott.

Csécésénynél a határ elhagyja a Rábát s csaknem egyenes vonalban északnyugatnak tartva Kapi közelében eléri a Rábcát. Itt Győr és Sopron megye között ma tisztán politikai határ van. Régebben azonban jó természetes határt alkotott itt az az összefüggő *tó-sorozat*, mely a mai határvonal irányában a Rábától a Rábcáig ért. Még *Lipszkynek* 1806-ból való Generalis Mappa-ján is jól látható az egész *tó-sorozat*. Itt az elvesztett *dőri* várföldön kívül más határváltozásról nem tudunk.

Kapinál a Rábca veszi át a határ szerepét, de csak *Börcs* tájáig, hol északnyugatnak fordulva a Mosoni-Dunáig ér, mely a határ hátra levő kis részét alkotja. Határváltozást itt csak Mecsér község esetében tapasztalunk, melyet hol Moson, hol Győr megyéhez sorolnak.¹⁵

2. Felszíni és vízrajzi adatok.

A) *Felszín*. Győr megyének már a középkorban ötrészét különböztették meg részint a felszín, részint a vízrajz alapján. Ezek: 1. *Sokoró*, 2. *Sokoróalja*, 3. *Tó-köz*, 4. *Sziget-köz*, 5. *Csiliz-köz*.

A *Sokoró* elnevezés eleinte úgy látszik szűkebb körű volt s valószínűen csak a ravazd-csanaki és a Sokoró dombsor közötti völgyre vonatkozott. *Tényőt* ugyanis 1227-ben úgy említik, mint *terra Sucorow* (sokoró-föld).¹⁶ 1252-ben azonban egy oklevél szerint nemcsak *Tényő*, hanem *Écs*, *Barát*, *Nyúl*, sőt később még *Pázmánd* és *Pér* a Sokoró területen van.¹⁷ Ma a Sokoró név ismét eredeti területére húzódott vissza.

Ezen általános jellegű elnevezésen kívül sűrűn bukkannak fel itt egyes kiemelkedésekre vonatkozó elnevezések is. A mai pannonhalmi hegyet az apátság 1001-ből származó alapítólevele *mons super Pannoniam* nevezé. Ugyanez 1240 körül *mons sacer Pannoniæ* néven fordul elő.¹⁸ Ugyanakkor említik a *Sághegyet* (*Hághegy*), 1352-ben a *Rézhegyet* (*Nogrez*) és a *Kúptetőt* (*Chuptetey*).¹⁹

A ravazd-csanaki dombsornak Pannonhalma vidékén levő erdős részét *Hasságnak* (= *Hárságy*) vagy más néven *Feketeerdőnek* nevezték (1359. *usque ad Feketeerdew*).²⁰ Ebben a vonulatban említik 1353-ban a mai 285 m-es *Macskalik* nevű kiemelkedést ugyanezen a néven (*Machaluk*).²¹ Nagyécs és Mesterfalva (= *Kisécs*) felett 1395-ben ismeretes a *Márkus-hegy* (*vineae sub monte, qui vulgariter vocatur Morchushege*). Ez a kiemelkedés a 318 m-es *Szent Pál-hegy*. Való-

¹⁵ Csánki i. m. 683. l.

¹⁶ Fejér: *Codex diplomat.* VII. 5., 303. ll.

¹⁷, ¹⁸, ¹⁹ Pannonhalmi stb. I. 589., 771., 774., ll.

színű továbbá, hogy a Nyulfa lu határában 1593-ban említett *Incheő-hegynek* a 315 méteres Magas-hegy felel meg. Nagybaráti határában a szőlővel borított vonulat egyes tagjai *Gence, Király, Lyuk, Mihály, Csutor* és *Bársony* nevet viseltek a XV. században.²² A Csanaknál elsimuló dombsorozat utolsó kiemelkedését ugyanazon időben *Világos-hegynek* nevezték.²³ A török időkben itt megfigyelőerőd volt s innen kapta mai Világosvár nevét.

A délnyugati kajár-szemerei halomsor *Sokoró* nevet viselt régebben és ma is. Egyes tagjainak régi neve nem ismeretes.

Ezen hármas dombsortól északra és délre elterülő síkvidéket *Sokoróaljának* nevezték. (Manapság csak a délit hívják így. Az északit pusztai járásnak nevezik, mely név a török uralom pusztító munkájára emlékeztet.) Kisebb kiemelkedései közül egy 1220-ból keltezett (de hamisított) oklevélben a *mons Szent Mihály* fordul elő, mely a XVII. században *promontorium Jauriense* néven is szerepel.²⁴ Ez nem más mint a mai győrszabadhegyi terrasz gyenge kiemelkedése. Ugyanezen oklevél említi a Hece-pusztá mellett ma névtelen kiemelkedést *Nogholom* (Nagyhalom) néven és a *Gyapartetét* (valószínűen Kopártető; homokos, kavicsos vidék!) Ez utóbbi ma Andrásvára néven ismeretes a hece-szentiváni út mellett. A mai *Sashegy* 1702-ben Sashalom, a kismegyeri templomdomb *Hugyóhegy* nevet viselt. Itt a török időkben szintén erőd volt, melyet kis terjedelméről *Tarisznyavárnak* nevezett a nép.

Győr megye nyugati és északi részei a vízrajz alapján kapták elnevezéseiket: *Tóköz, Szigetköz, Csilizköz*. Mind a három régi név. Magyarázatra csak a Tóköz szorul, mert a másik kettő önként érthető. A Tóköz nevét nem sok tavától kapta, hanem zárt természetéről. Ezt különben a „köz“ szócska is sejteti. Mint a határok tárgyalásánál láttuk, csakugyan ilyen terület is volt a Rába-Rábca folyók és a Csécsény-Köny-Kapi tóvidék között.

B) *Győr megye régi és mai vízrajza*. Győr megye folyó és állóvizekben rendkívül gazdag még ma is, de régebben még inkább az volt. Vizei a századok folyamán sok változáson mentek át: tavakat, mocsarakat lecsapoltak, holtmedreket, kiágazásokat elzártak, betemettek, vagy a gyorsabb lefolyás elősegítése végett új folyómedreket ástak. A vizimunkálatok Győr megye területén igen régiek. A mosoni Duna jobbparti gátjának egy része a rómaiak műve. A magyar korban ez a munka folytatódott, még pedig korán a XIII—XIV. századokban, sőt talán még előbb. *Ásványtő, Isztergető* helynevek legalább erre vallanak (ásvány-ásottárok-fossatum; isztero-osztor-öltés). A török háborúk idején pedig s különösen I. Lipót uralkodása alatt az országgyűléseket folytonosan foglalkoztatta a győrmegyei folyók szabályozásának kérdése. Mindez azonban kielégítően csak a múlt század két utolsó évtizedében történt meg.

Az Óreg-Duna győrmegyei szakasza a középkorban annyira elvadult állapotban volt: tele zátonyokkal, szigetekkel, kiágazások-

²⁰ Pannonhalmi stb. I. 196; ²¹ U. o.; ²² IV. 339.; ²³ U. o. 349. ll.

²⁴ Pannonhalmi stb. I. 769. l.

kal, hogy a főmeder szinte egészen eltűnt s alig volt hajózható. A középkori oklevelek igen sok szigetet említenek benne: pl. csak *Vének* és *Gönyű* között 1400-ban hatot: Fövényes vagy Fél-sziget, Körtvéles, Zelebeg, Zátónysziget, Alsó- és Felsősziget. A Fövényes vagy Fél-szigetnek a mai Tordasziget felel meg, mely ekkor még fél-sziget volt s csak később szakította el a Duna árja. Mai nevét onnan kapta, hogy a középkorban Tordatelek nevű helység volt vele szemben a Duna jobbpartján, mely már elpusztult. Ezeken kívül még számos sziget volt és van ma is az Öreg-Dunában, de meghatározásuk szinte lehetetlen, mivel elnevezésük igen általános (Dunasziget, Alsó-, Felsősziget stb.).

Kiágazásai közül legjelentékenyebb a Csiliz, melyet 1275-ben fluvius *Chelch* néven említenek. Ebből Kulcsod tájékán a *Megyeág* (Megág) szakadt ki, mely nevét határszerépétől kapta. Ugyancsak a Csilizből ágazott ki Radvány vidékén a Mylér (Mélyér), melynek Komárom megye területén ma a Megye-csatorna felel meg (katonai térképeken Meller-canal!)²⁵ Jobb oldalon szintén sok kiágazás volt. Legjelentékenyebb volt a ma már elzárt *Csapolnoki-Duna* vagy más néven Sebeság Szőgye és Baja között.²⁶

A *Mosoni- vagy Győri-Dunát* okleveleink 1486-ban Ág-Dunának vagy Fiu-Dunának nevezték. Ennek a Dunaágnak különös jelentőséget adott az a körülmény, hogy sokkal járhatóbb volt, mint az Öreg-Duna és mellette vezetett a bécs—győr—budai *nagyút*. Éppen ezért erre mindig nagyobb gondot fordítottak. Kereskedelmi tekintetben elsőségét a múlt század 80-as évéig megőrizte. Szabályozásának eredményei legjobban Győr város közelében észlelhetők, hol három sziget vesztette szigeti önállóságát: Ötvevény-sziget, Abda-sziget és Győrsziget. Ötvevény-sziget (Kúnsziget) nevének megokadatosítását a mai vízrajzi adatok alapján nem látjuk tisztán. Azonban eredeti helye nagy valószínűség szerint a Mosoni-Duna balpartján volt a mai helyzetével szemközt levő Dunakanyarulatban, hol a régi Holt-Duna zárta el a Sziget-köz többi részétől. Abda-szigetet a Duna és Rábca alkotta, még pedig úgy, hogy a Duna Pilinger-puszta közelében egy ágat bocsátott Pinyéd közelében a Rábcába. (Itt feküdt valamikor Abda, mely azóta három ízben is változtatta helyét a megisméltető árvizek miatt.) A középkori insula Obda (Abda-sziget) egy 1353-i határjárás szerint csakugyan így feküdt, mert az oklevél szerint a sziget *nyugati* határát a Duna alkotja.²⁷ Egyébként Sambucus 1571-i térképe világosan feltünteti helyzetét.²⁸ *Győrsziget* tulajdonképpen a nagy Abda-sziget egy része volt, melyet egy újabb Dunaág szakított el. Abda-sziget azonban sokkal előbb elvesztette szigeti önállóságát, mint Győrsziget.

A Mosoni-Duna eltűnt mellékágai közül nevezetesebbek voltak a *Holt-Duna* és a *Csurgó-ér*. A Holt-Duna Dunaszeg mellett szakadt

²⁵ V. ö. Ortway: Magyarország régi vízrajza I. 192—93., 225. 11.

²⁶ Ortway: i. m. I. 228. 1.

²⁷ Pannonhalmi stb. III. 451. 1.

²⁸ Karten von Öst.-Ungarn. Oberhummer-Wieser.

ki a folyóból s Ladomér-Zámoly-felé tartva ömlött abba vissza.²⁹ Ma már csak a Ladoméri-tó és az egykori meder mélyedése jelzi nyomát. A Curgó-ér (Curgu-ér más néven Striga) Bácsa környékén szakadt ki s Szabadi—Bajes-felé nagy kanyarulatot téve, Száva táján folyt vissza.³⁰

A Mosoni-Dunának Győr megye területén három mellékfolyója van: a Pánzs-patak, Rába és Rábca. A Pánzs csekély vízű, de hosszú patak, mely Győr megye déli határán ered. Útjában számos mesterséges és természetes tavat táplált. Győr város határában ketté oszlik, s egyik ága a Rábába, a másik a Dunába ömlik. E jelentéktelen patakocskát itt csak azért említjük, mert Győr térképein mindkét ág látható s mert a régi Győr egyik erre nyíló utcája a középkorban Pánzs-utca nevet viselt (ma Hosszú-utca).

A Rába Marcaltónél lép Győr megye területére. Szabályozása már régóta foglalkoztatta Győr megyét s természetesen a többi Rába-menti megyéket is. Már 1264-ben említik a Rába mentén Edvi és Móríchida között húzódó védőtöltést „clausura domini regis (Ustrow nuncupata)” néven.³¹ De ennél még előbb, 1251-ben mesterséges vízelvezető medret is említenek regis fossata (király-árok) néven.³² Világos tehát, hogy már Árpád-kori királyaink idejében az árvizek ellen nemcsak töltéssel, hanem új meder ásásával is védekeztek. Ez már valóságos szabályozás volt. A „király úr” emlegetéséből pedig arra is következtethetünk, hogy nem magán, hanem középkori értelemben (király=ország) állami munkálat volt. A későbbi időkből még nagyszabású munkákat végeztek, de nem mindig sikerrel. Eszterházy Miklós nádor 1632-ben kifogásolja az akkor folyt szabályozást. A Rába vizét úgy látszik legalább részben a Marcalba akarták átvezetni, de Eszterházy szerint ez helytelen, mert a Marcal vize „amennyire mi considerálhattuk négy vagy öt öllel föllyebb vagyon a Rába vizinél.”³³ Ugyancsak Eszterházy nádor 1643-ban szövegeszi, hogy a Rába melletti osztorukat (= védőtöltéseket) sokan rongálják szekerekkel járva rajtuk.³⁴ Világos tehát, hogy ebben az időben már a Rábának legalább is győr- és sopron-megyei szakaszán védőtöltései voltak, még pedig elég erősek, hogy szekérrel is lehetett rajtuk járni. A végleges szabályozás azonban mint említettük csak a 80-as és 90-es években történt. Ekkor a Rába kanyarulatait átvágták, sőt Győr és Rábapatoná között egészen új medret ástak. Torkolata táján is sok változáson ment át. Ma a Káptalandombon épült püspökvár nyugati bástyái alatt ömlik a Mosoni-Dunába. A római korban, sőt a magyar korban 1271-ig annak keleti oldalát mosta körül s a mai révfalusi híd tájékán egyesült a Dunával³⁵. Régi medrét a Káptalandomb alján húzódó ma már természetesen beépült mélyedés jelzi.

Torkolata előtt a XVII. század óta két ágra oszlik és a sétatéri

²⁹ Fehér: i. m. 62. l.

³⁰ Ortvy: i. m. I. 228. l. és II. 229. l.

³¹ Századok 1906. 241—43. ll.

³² Ortvy: i. m. II. 151. l.

³³ Magy. Tört. Tár 1861. 64. l.

³⁴ Magy. Tört. Tár 1908. 65—70. ll.

³⁵ Jani Arrabonensis: Dissertatio de Jaurino. 20. l.

(= Radó-tér) kis szigetet alkotja. Ez is emberi kéz munkája, de nem teljesen a 80-as évekből való, mint Győr vármegye monografiájának írója véli, hanem a XVII. század várvédelmi munkálataival kapcsolatban létesült. Később csak nagyobbították, hogy a Rába árját jobban megoszthassák. Ugyancsak a várvédelemmel kapcsolatban a sétatéri sziget kezdete táján csatornát vezettek ki a Rábából. Ez a mai Arany János- és Újvilág-utca irányában körülfolymta az egész régi Belvárost. Az egykori térképeken ezért úgy látszik, mintha Győr szigeten épült volna. Ezt a csatornát csak 1820 körül temették be, hogy ne akadályozza a Belváros fejlődését.

A Rábának Győr megye területén számos kiágazása és mellékfolyója van. Legjelentékenyebb kiágazása Marcaltó környékén szakadt ki s vele csak Gyirmótnál egyesült. Ezt az ágat egy 1278-i oklevél Mezörábának nevezi (iuxta Mezeuraba). Ennek a Rábaágnak medrében ma a Marcal folyik. Ez nagyon régi szabályozásnak következménye. A Marcal u. i. eredetileg Marcaltó mellett ömlött a Rábába, amit a község neve is gyaníttat. Később (talán a XIV–XV. században) elzárták a Mezörába kifolyását és a Marcalt, szintén elvágva az Öreg-Rábától, ebbe vezették. Így jutott a Marcal Győr megyébe Gyirmótiig. A legújabb szabályozás után pedig a régi Rábameder Gyirmót és Győr között holtág lett, s mivel a Marcal vízének egy része ebben folyik Győrig, felvette ez is a Marcal nevet.³⁶ Így tehát a Marcal Győr megye területén nem a saját, hanem a Rábának régi medrében folyik mindenütt. A Rába és Marcal győr-megyei mellékvizei közül az oklevelek említik a Gerencét (1806-ban Grence), a Bakonyfolyás egy. zuhatagát (1086-ban és 1134-ben Churchufeu=Horhófó), ugyanezt az eret egészében Disznódnak is hívták (1251-ben Gesnoud; a Bakonyban ered!); a Tényő mellett folyó és Koroncótól északra a Mezörábába (= Marcalba) folyó patak pedig Sárosd nevet viselt, míg egy kis mellékere Füzeg-víz nevet.³⁷

A Rábca tulajdonképpen a Fertő vízelvezető folyója. Kapi táján lép Győr megye területére. Medre kanyargós, csekély esésű s áradások alkalmával nagy károkat okozott. Szabályozása együtt történt a Rábáéval. Régi szabályozásainak adatait, sajnos, eddig nem találtuk meg. De kétségkívül voltak. Ma Győr megye területén egészen új mederben folyik. Legtöbbet változott torkolatánál. Erre vonatkozóan a legrégibb írott adatot Gregoriancius győri püspök szolgáltatja 1519-ben és nemsokkal később hasonló értelmű Oláh Miklós. Ez utóbbi Hungariájában azt írja: „Occidentem versus a Jaurino Rabca flumen *prope Abdam* pagum in Danubium exosseratur. Sub ipsa vero moenia arcis aliud flumen, Raba dictum in eundem Danubium rapitur.”³⁸ Ennek értelme szerint a XVI. század elején a Rábca Abda falu közelében ömlött a Dunába. Ezt csak úgy érthetjük meg, ha vissza gondolunk Abda-sziget tárgyalására, hol a Dunának egy

³⁶ Rábasantmiklós ma a Marcal mellett fekszik, de régebben a Rába mellett volt s innen kapta nevének első tagját. Ez is bizonyítja fentebbi állításunkat, hogy a Marcal mai medrében az előtt egy Rábaág folyt.

³⁷ Győri tört. és rég. füzetek IV. 342. l.

³⁸ Nicolai Olahi: Hungariae Libr. I. cap. VIII.

kiszakadt és a Rábcával Abda tájékán egyesülő ágáról volt szó. Nem sokkal ezután úgy látszik Abdasziget megszűnt. Aiginellinek a XVI. század második feléből származó térképén a Rábca torkolata Győrsziget nyugati csücskéjénél van, de még szintén a Dunába ömlik, abba a Dunaágba tudniillik, amelyik Győrszigetet északról és nyugatról körülfolytta. S mivel a Mosoni-Duna sodra éppen itt a kanyarulatnál erre az oldalra esett, azért árvizek alkalmával hatalmas víztömeg ömlött ezen a folyamágon s a Rába torkolatánál szinte derékszög alatt ütközött a győri vár északnyugati szögletébe. Azért a várvédelmi munkálatokkal kapcsolatban elzárták a kiszakadó Duna-ágot. Így ezentúl a Rábca egészen Győrig folyt, de még mindig a Dunába ömlött. Nem sokkal később a Rábcát elvágták a Dunától s a Rábába vezették közvetlenül annak torkolata előtt. Így maradt egészen a jelen század első évtizedének végéig, amikor a Rábca torkolatát Győrszigetet megkerülve ismét a Dunába vezették. Régi helyét a Bercsényi-ligetnek nevezett mélyedés jelöli, mely még a 1:75.000-es katonai térképen is igen jól látható.

A felsorolt folyókon kívül Győr megyének számos tava is volt. De ezeknek ma már legtöbb esetben csak nyomai vannak, sőt sokszor az sincs. Ezek a tavak azonban nem mind természetes tavak; hanem igen sok emberi kéz munkája. Okiratos adataink vannak, hogy például a győri káptalan Nagyécs mellett a Pánpa eret zsilipekkel elzáratva halastavat létesített.³⁹ Némelykor pedig maga a név elárulja mesterséges eredetét, például Ásvántó Kulcsodtól keletre. Sajnos a tavak meghatározásában nem lehetünk egészen biztosak különösen ott, ahol sok tó volt például a Csiliz-közben és a Tó-közben. A Csiliz-köz tavai között jelentékenyebbek voltak a Csiliztó, mely a Csilizzel volt kapcsolatban, Radványtól keletre az Ásvántó, délebbre az Eprestő a Csiliz mellett, Kulcsodtól nyugatra a Haraszttó, Medve mellett a Gyékényestő s Ballonynál a Barcstó. Mindezek a XIII. század közepe táján fordulnak elő a határjárásokkal kapcsolatban. A Tó-közben 1210-ben a Rétitót említik, 1251-ben a Gologh (Gology) tavat Kapi mellett, Kónyi vidékén 1228-ban szerepel a Gathtó (ma Barbacsitó), Donát tava [már kiszáradt] és a Kónyitó; Sövényháza tájékán a Fehértó (régii neve ismeretlen). Ezeken kívül itt még sok tó volt s hogy vizüket levezethessék, két csatorna is épült Markota-Bögöde mellett és ennél jóval hosszabb Csészény és Hugátpuszta között. Ennek úgy látszik az volt a feladata, hogy a Rába fölös vizét ne engedje Kóny felé a tavakba ömleni, hanem a Rábcába vezesse. A XVIII. század vége felé épülhettek. A Pánpaér mellett is sok tóval találkozunk, de ezeknek javarésze mesterséges halastó. Ilyenek a középkorban nagy számmal készültek. Jelentékenyebbek a tarjáni tavak, az écsi halastó, a Nyúltó, a Töltéstó és a Csegítő Kismegyernél. A felsorolt tavak javarésze már nincs meg.⁴⁰

Kalmár Gusztáv.

³⁹ Pannonhalmi stb. IV. 354. l.

⁴⁰ Egyes tavak topografiai elhelyezésére nézve l. Ortway i. munkáját a megfelelő neveknél, a Csegi és az Écsi halastóra nézve pedig a Pannonhalmi stb. III. 233. s. köv. II., IV. 354. l.